

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 2 - Number: 1 p. 1-11, Summer 2024

Türkçe Dersi Bilim ve Teknoloji Temasına Yönelik Bir Söylem Çözümlemesi: Lagari Hasan Çelebi ve Dünyanın İlk Roket Denemesi

A Discourse Analysis Towards the Theme of Science and Technology in Turkish Course: Lagari Hasan Çelebi ve Dünyanın İlk Roket Denemesi

DOI: 10.5281/zenodo.12623438

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
28.04.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
27.05.2024

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
02.07.2024

**Türk Dili ve
Edebiyatı
İncelemeleri
Dergisi**

Dr. Nurullah Karaoğulları
Hatay MKÜ TÖMER/Öğretim
Görevlisi
nurullahkarao@hotmail.com

ORCID ID
<https://orcid.org/0000-0001-9034-9262>

Öz

Türkçe derslerinde ders kitapları, temel materyaller olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin ilgili olduğu tema ile uyumlu olması ve nitelik bakımından etkinliği önem arz etmektedir. Bu çalışmada 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (2023) Bilim ve Teknoloji temasında yer alan "Lagari Hasan Çelebi ve Dünyanın İlk Roket Denemesi" başlıklı metnin söylem çözümlemesinin yapılması amaçlanmıştır. Bu çalışmada kullanılan söylem çözümlemesi yöntemi, nitel araştırmalar kapsamında ele alınmaktadır. Söylem çözümlemesi, genel anlamda irdelenen metnin bağlamsal özelliklerini ve amaca uygunluğunu denetleme olanağı sunar. Bu araştırma özelinde de bir ders kitabında yer alan metnin kullanış amacına uygunluğu incelenmiştir. Kişiler/kimlikler, anlamsal özellikler, söylemler arası durum ve etkiler gibi yönleriyle ele alınan metnin kullanış amacına uygun olduğu belirlenmiş ve ilişkilendirildiği tema ile uyumlu olduğu görülmüştür. Çalışmanın Türkçe ders kitaplarında söylem çözümlemesine yönelik özendirici olması beklenmektedir. Bu araştırma, Türkçe dersine yönelik bir metni söylem çözümlemesi çerçevesinde ele almıştır. Bu doğrultuda metin eksenli hareket etme olanağı bulunan sosyal bilgiler ve Türk dili ve edebiyatı gibi derslerin ilgili materyalleri de söylem çözümlemesi yaklaşımıyla incelenebilir.

Anahtar Kelimeler: Söylem çözümlemesi, tema, Türkçe dersi.

Abstract

Textbooks appear as basic materials in Turkish lessons. In this regard, it is important that the texts in Turkish textbooks are compatible with the relevant theme and are effective in terms of quality. In this study, it is aimed to conduct a discourse analysis of the text titled "Lagari Hasan Çelebi and the World's First Rocket Test" in the Science and Technology theme of the 6th Grade Turkish Textbook (2023). The discourse analysis method used in this research is considered within the scope of qualitative research. Discourse analysis generally provides the opportunity to check the contextual features and suitability of the text being examined. In this research, the suitability of the text in a textbook for its intended purpose was examined. It was determined that the text, which was discussed with its aspects such as people/identities, semantic features, inter-discursive situation and effects, was suitable for the purpose of use and was compatible with the theme it was associated with. It is expected that the study will encourage discourse analysis in Turkish textbooks. This research examined a text for a Turkish course within the framework of discourse analysis. In this direction, relevant materials of courses such as social studies and Turkish language and literature, which have the opportunity to act text-oriented, can also be examined with the discourse analysis approach.

Keywords: Discourse analysis, theme, Turkish lesson.

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 2 - Number: 1 p. 1-11, Summer 2024

GİRİŞ

Bireyin dış dünyayı anlaması, anlamlandırması ve farklı boyutlarıyla yorumlaması dil aracılığı ile gerçekleşir. Dilin ayrıntılarını bilmek, dilin inceliklerine yönelik farkındalığı artırmak ve dil üzerinde şekillenen ilişkileri görebilmek; dili kullanan bireylere düşünce dünyasında da çok boyutlu olanaklar sunar. Aile içinde başlayan dil eğitimi, çocuğun okul dönemine erişmesi ile sistemli bir şekilde okulda da devam eder.

Dile yönelik en etkin çalışmalar Türkçe dersi bağlamında ele alınmaktadır. Temel dil becerileri (dinleme, konuşma, okuma, yazma) ile Türkçenin sevilerek kullanılması kapsamında özellikle ilkokul ve ortaokul düzeyinde yürütülen Türkçe dersinin önemli bir yeri vardır. Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda özel amaçlar kapsamında bulunan aşağıdaki maddelerde bu durum açıkça görülmektedir:

- Dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerinin geliştirilmesi,
- Türkçeyi, konuşma ve yazma kurallarına uygun olarak bilinçli, doğru ve özenli kullanmalarının sağlanması,
- Okuduğu, dinlediği/izlediğinden hareketle, söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmalarının; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmelerinin sağlanması,
- Okuma yazma sevgisi ve alışkanlığını kazanmalarının sağlanması,
- Duygu ve düşünceleri ile bir konudaki görüşlerini veya tezini sözlü ve yazılı olarak etkili ve anlaşılır biçimde ifade etmelerinin sağlanması (MEB,2019:8)

Eğitim faaliyetlerinin yürütülmesi sürecinde yenilikçi ve bilimsel bir yaklaşım temel alınmaktadır. MEB Temel Kanunu'nda (2014:3) yer alan: "Her derece ve türdeki ders programları ve eğitim metotlarıyla ders araç ve gereçleri, bilimsel ve teknolojik esaslara ve yeniliklere, çevre ve ülke ihtiyaçlarına göre sürekli olarak geliştirilir." maddesi bu durumu ortaya koymaktadır.

Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (2019) eğitim süreçlerinin yenilikçi bir tutumla yürütülmesine ek olarak ders içeriği kapsamında da bu yenilikçi ve teknolojiye ayak uyduracak yaklaşım ön plana çıkartılmıştır. Bu kapsamda zorunlu olmayan temalar kapsamında "Bilim ve Teknoloji" temasına yer verilmiştir. "Bilim ve Teknoloji" temasına ait konu önerileri de şu şekildedir:

Tablo 1: Bilim ve Teknoloji Teması Konu Önerileri

Bilim ve Teknoloji	Bilim insanları, bilim okuryazarlığı, bilişim okuryazarlığı, etik, girişimcilik, haberleşme, hayal gücü, iletişim, keşif ve icatlar, matematik okuryazarlığı, merak duygusu, olay, olgu, patent, sosyal medya, tasarım, teknoloji, telif, ulaşım, yenilikçilik vb.
--------------------	--

Not: "Türkçe Dersi Öğretim Programı" MEB, 2019, s. 17

Tablo 1 incelendiğinde ilgili programda; bilime, bilim insanlarına ve bilimsel etkinliklere önem verildiği görülmektedir. Aynı zamanda bu programda girişimcilik ve keşif ruhuna yönelik konular ön plana çıkmaktadır. Yine aynı doğrultuda Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (2017:3) hedefler bağlamında "Bilimsel düşünen, anlayan, araştıran, inceleyen, eleştiren, sorgulayan ve yorumlayan...", "Bilgi teknolojilerini güvenli bir şekilde kullanarak bilgi edinme, oluşturma ve paylaşma becerileri gelişmiş bireyler yetiştirmektir." ifadelerine yer verilmiştir. Bu yaklaşım ve açıklamalar Türkçe dersinin bilim ve teknoloji bağlamında önemini ortaya koymaktadır.

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 2 - Number: 1 p. 1-11, Summer 2024

İnsanlığın yüzyıllardır kullandığı bazı temel becerilere günümüz şartlarında daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durumun gelişmesinde küresel anlamda bilgi birikiminin artması etkilidir. Geline noktada toplumun temeli olarak bireylerin donanımlı ve çağdaş bir eğitim alması gerekmektedir (Kurudayıoğlu, 2019:485). Bilim ve teknoloji sahasındaki gelişmeleri takip etmek ve bu anlamda öncü bir rol almak için güncel gelişmelere hâkim bir eğitim-öğretim süreci kaçınılmazdır.

Bilimsel, yenilikçi ve teknolojiden yararlanma yollarını öğrenme bağlamında ön plana çıkan derslerden biri Türkçedir. Bu ders, ilkökul ve ortaokulun her kademesinde bulunmaktadır. Bilgiyi öğrenme, kavrama ve içselleştirmenin önemli aşaması yaparak yaşayarak öğrenmedir. Türkçe dersi; gerek konuları gerekse kazanımları bakımından dinlemeye, konuşmaya ve okumaya yöneliktir. Tüm bu etkinlikler bilgiyi kavrama ve uygulama açısından önemlidir (Okur, 2012: 2427). Türkçe dersinde sözü edilen kazanımları elde etmek için “Bilim ve Teknoloji” temasında yer alan metinlerin amaca uygun biçimde seçilmesi ve konumlandırılması önem arz etmektedir. Bu durumu değerlendirmek için ilgili metinlerin söylem çözümlemesi yoluyla incelenmesi yerinde olacaktır.

Söylem Çözümlemesi

Söylem çözümlemesi; konuşmalar ya da metinler bağlamında gelişen anlamlara odaklanan, sosyal ve kültürel yanları bulunan kapsamlı bir araştırma yöntemidir (Çelik ve Ekşi, 2013: 115). Söylem çözümlemesi sürecinde konu edinilen söylemin bıraktığı etki ile bir başka söylem oluşturulur (Gür, 2013: 189). Bu doğrultuda çok yönlü ve söylem temelli bir süreç gelişir.

Sosyal bilimlerde yalnızca hesaplamalara ve istatistiksel verilere odaklanarak ilerlemez. Bu alanda gözlemlerin ve dokümanların betimlenmesi, yorumlanması ve ardından değişik yönleriyle tekrar değerlendirilmesi söz konusudur. Bu noktada sosyal hayat içinde yer alan olguları değerlendirme ve açıklama olanağı sunan söylem çözümlemesi, ön plana çıkmaktadır (Alvesson ve Kerremann, 2000: 136). Söylem çözümlemesi; kişiler arası günlük konuşmaları, farklı türdeki metinleri, akademik anlamda ortaya konan çalışmaları ele alır. Sonuç itibarıyla söylem çözümlemesi, dilin farklı bağlamlarda ne tür anlamlara uzandığını ortaya koyma çabasıdır (Ercan ve Danış, 2019: 538).

İletişim bağlamında çok yönlü seçeneklerin dünyamıza girmesine karşın düşünme becerileri açısından okuma eylemi önemini korumaktadır. Eğitim ile ilgili tartışmaların her boyutunda odak noktayı okuma eylemi oluşturmaktadır (Kanatlı ve Çekici, 2018: 304). Bu durum okumanın merkezinde olan metinlerin, değişik açılardan irdelenmesini gerekli kılmaktadır.

Bireyin görüşlerini, psikolojik durumunu ve değer algılarını belirleme ve bunları bilimsel çalışmalarda kullanma fırsatı sunma açısından söylem çözümlemesi önem arz etmektedir (Gür, 2013: 189). Söylem çözümlemesini metin merkezli olarak ele alan Parker'e (1992) göre, metinde ortaya konan dilsel yapılar ve yorumlama boyutu temel teşkil etmektedir. Vurgu ve alıntılar da bu kapsamda önemlidir.

Söylem çözümlemesi, dilde ve dilin kullanımında saklı gücü açığa çıkarır. Söylemin çözümlenmesi sonucunda metnin arka planında bulunan koşullar hakkında fikir sahibi olunur (Parker, 1990: 39). Söylemde bulunan eylemlerin belirginleştirilmesi, çözümlemede bu eylemlerin arka planının araştırılması gerekmektedir. Parker'in geliştirdiği söylem çözümlemesi sürecinde genel hatları ile şunlar yapılmalıdır:

Tablo 2: Söylem Çözümlemesi Süreçleri

<i>Söylemde bulunan kişiler/kimlikler araştırılır.</i>
<i>Söylemin anlamsal boyutu ele alınır.</i>
<i>Söylemin özellikleri belirginleştirilir.</i>
<i>Söylemin söylemler arası durumu (ilişkileri) ortaya konur.</i>

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 2 - Number: 1 p. 1-11, Summer 2024

Söylemde art zamanlı gelişim incelenir.

Söylemde bulunan güç ilişkileri araştırılır.

Söylemin etkileri araştırılır (Parker, 1992: 6-16).

Not: "Discourse Dynamics: Critical Analysis For Social and Individual Psychology" Parker, 1992, s. 6-16

Alan yazında Türkçe ders kitaplarının söylem çözümlemesi ile ele alındığı birtakım çalışmalar bulunmaktadır. Şimşek (2021); Türkçe ders kitaplarında modernizm eleştirisini incelediği çalışmada, eleştirel söylem analizi yaklaşımıyla hareket etmiştir. Söz konusu çalışmada modernizmin yabancılaşma ile bağlarının Türkçe ders kitaplarında somutlaştırıldığı ve eleştirildiğini vurgulamıştır. Tüm ve Uğuz (2014); yabancılara Türkçe öğreten *Yabancılar İçin Türkçe 1* adlı ders kitabında yer alan söylemleri analiz ettikleri çalışmada, kültürel unsurların sözü edilen ders kitabında sınırlı düzeyde bulunduğunu belirtmiştir.

Yılar (2016); ilkokul Türkçe ders kitaplarını iletildiği değerler bakımından incelediği çalışmada; metinlerin söylem çözümlemesini yaparak sorgulayıcı ve eleştirel yaklaşımın Türkçe ders kitaplarındaki yetersizliğini belirtmiştir. Aydın (2021); ilkokul Türkçe ders kitaplarında yer alan meslekleri ele aldığı çalışmasında, söylem çözümlemesinden yararlanmış ve Türkçe ders kitaplarında yer alan mesleklerde erkeklerin daha çok temsil edildiği sonucuna ulaşmıştır.

Çeçen ve Doğan (2014), ortaokul Türkçe ders kitaplarının okuma kültürü temasında yer alan metinleri ele almışlardır. Metinler arası söylemleri inceledikleri çalışmada, 16 metinden 4'ünde metinler arası göndermeler bulunmadığını ortaya koymuşlardır. Aynı çalışmada eserler arası göndermelerin fazla olduğuna işaret edilmiştir.

Söylem çözümlemesi, metnin kendi içinde ve metinler arası boyutta incelendiği bir süreçtir. Bu bakımdan metnin işlendiği amaç ve kazanımlarla uyumu ve yeterliliği konusunda ipuçlarına ulaşmak için söylem çözümlemesi önemli bir yaklaşımdır. Bu çalışmada ilgili yaklaşımla bir tema kapsamında (Bilim ve Teknoloji) sunulan metin incelenmiştir. Çalışmada incelenen metin söylem çözümlemesi kapsamında çok boyutlu ele alınmıştır. Bu bakımdan çalışmanın söylemdeki gücü/etkiyi ortaya çıkardığını söylemek mümkündür. Çalışma, bu doğrultuda metin incelemelerine de zemin hazırlayacaktır.

Çalışmanın Amacı

Türkçe derslerinde metin merkezli bir süreç işlemektedir. Metin ve metnin bağlamından hareketle etkinlikler ve dil bilimsel çalışmalar yapılmaktadır. Ayrıca okuma, anlama ve yorumlama süreçleri de metin eksenli ilerlemektedir. Bu yönleriyle metnin çözümlenmesi önemlidir. Bu çalışma ile "Bilim ve Teknoloji" temasında yer alan öyküleyici bir metnin söylem çözümlemesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı "Bilim ve Teknoloji" temasında yer alan "Lagari Hasan Çelebi ve Dünyanın İlk Roket Denemesi" başlıklı metni ele alan bu çalışma, doküman incelemesi yöntemi ile verilerin toplandığı nitel bir çalışmadır. Doküman incelemesinde, ortaya konan amaç çerçevesinde belgeler değerlendirilir (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 188). Doküman incelemesi; araştırmacının nitelikli verilere kısa sürede ulaşmasını sağlar (Kıral, 2020: 178). Bu yöntem sayesinde; dergiler, gazeteler, resmi belgeler ve kitaplar sistematik bir biçimde ele alınarak yorumlanabilir (Bowen, 2009: 28-29). Bu çalışmada da çıkış noktası olarak değerlendirilen metin, çalışmanın amacı ekseninde ayrıntıları ile yorumlanmıştır.

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 2 - Number: 1 p. 1-11, Summer 2024

Çalışmada ele alınan dokümanın incelenmesi sürecinde söylem çözümlemesi yaklaşımı benimsenmiştir. Söylem çözümlemesi, çok yönlü verilerden beslenen nitel araştırma yaklaşımıdır (İgit, 2017: 180). Çalışmaya konu olan öyküleyici metin, Parker'in (1992) ortaya koyduğu ana hatlar üzerinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın metin odaklı olması ve Parker'in de söylem çözümlemesini metin ekseninde ele alması bu seçimde etkili olmuştur. 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'nda yer alan "Lagari Hasan Çelebi ve Dünyanın İlk Roket Denemesi" adlı metin çalışmanın verilerine kaynaklık etmektedir. Veri kaynağı seçim sürecinde, Türkçe eğitimi alanında iki uzmana danışılmış ve metnin, yürütülen araştırmaya uygun olduğu teyit edilmiştir. Verilerin analizi sürecinde de iki uzmandan görüş alınarak gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Araştırma sürecinin farklı aşamalarında uzmanlarla yapılan bu değerlendirmeler, geçerlik ve güvenilirliği artırmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Bu başlıkta, ele alınan metne yönelik bulgu ve yorumlara yer verilmiştir. Metinde yer alan kişiler, anlam özellikleri ve söylemler arası ilişkiler gibi çözümleme kapsamında gerekli bilgiler sunulmuştur. Ayrıca metnin etkileri de bu çerçevede verilmeye çalışılmıştır.

Yavuz ve Kahraman (2023) tarafından hazırlanan "Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 6 Ders Kitabı"nın "Bilim ve Teknoloji" temasında yer alan "Lagari Hasan Çelebi ve Dünyanın İlk Roket Denemesi" başlıklı metin, öyküleyici bir metindir. Yer, zaman ve kişilerin belli belirsiz ya da açık bir şekilde verildiği bu metinler genel anlamda bir olay etrafında gelişir. Öyküleyici metinlerde sözü edilen unsurlar (yer, zaman, kişi vb.) kurgusallık ya da gerçeklik durumlarına göre farklı düzeylerde yer alabilir.

Bu metinde, Hezarfen Ahmed Çelebi'nin İstanbul Boğazı'nı geçmesinden bir süre sonra Lagari Hasan Çelebi'nin gökyüzünde kanat olmadan uçmayı sağlayacak bir araç yapması anlatılır. Lagari Hasan Çelebi, yaptığı aracı denemek için padişah'tan izin alır. Nihayetinde Lagari Hasan Çelebi, denemesini bir gösteri şeklinde yapar ve başarılı olur. Lagari Hasan Çelebi, halkı şaşırtmış ve padişahın takdirini kazanmıştır.

1. *Söylemde (metinde) yer alan kişiler:* Metinde ana karakter olarak *Lagari Hasan Çelebi* karşımıza çıkmaktadır. Metnin bağlamından hareketle Lagari Hasan Çelebi'nin geçmişten ders alan biri olduğu söylenebilir. Metnin başında: "*Hezarfen Ahmed Çelebi'nin uçarak İstanbul Boğazı'nı geçmesinin üzerinden üç-beş yıl geçmişti...*" ifadesinden bunu çıkarmak mümkündür. Çünkü Hezarfen Ahmed Çelebi de aynı alanda çalışmalar yapmış ve Lagari Hasan Çelebi o yolda ilerlemiş, kendisinden önce yapılan çalışmalardan faydalanmıştır.

Lagari Hasan Çelebi'nin tedbirli hareket ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü roketin hızı azaldığı sırada düşmemek için gerekli tedbiri almıştır. Bu durum: "*...önceden tedbirini almış ve roketin içine kanatlar yerleştirmişti.*" ifadesinden anlaşılmaktadır.

Metnin bağlamından Lagari Hasan Çelebi ile ilgili çıkarılabilecek bir başka sonuç da onun görevini yapmayı ve bunu paylaşmayı seven bir insan olduğudur. "*Bu işi başarmış olmaktan dolayı oldukça sevinçliydi. Hemen saraya doğru koşmaya başladı.*" ifadesi ile "*...görevini başarıyla yapmış bir asker edasıyla padişahı selamladı ve verdiği sözü tuttuğunu söyledi.*" cümlesi, görevini yerine getirmeyi ve bunu paylaşmayı sevdiğini göstermektedir.

Metinde yer alan bir başka kişi de *padişah*'tır. Padişahın ismi metinde doğrudan belirtilmemiştir. Ancak karakteri ile ilgili ipuçlarına ulaşılabilmektedir. Padişah, metinde öncelikle kız çocuğu doğduğu için sevinen bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. "*...padişahın sevinçli bir günüydü. Çünkü kızı Kaya Sultan doğmuştu...*" ifadesinden bu sonuç çıkarılabilir. Padişah ile ilgili ulaşılabilecek bir başka sonuç da onun bilime ve bu anlamdaki teşebbüslere olumlu yaklaşımıdır. "*Padişah, bu gösterinin şenliklere renk katacağını düşündü ve gece yapılması kaydıyla izin verdi.*" cümlesinden bu çıkarıma ulaşılabılır.

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 2 - Number: 1 p. 1-11, Summer 2024

Padişah ile ilgili ulaşılabilecek bir başka özellik de insanlara yakınlığıdır. Metinde yer alan: “Padişah, onu tebessümle dinledi ve sırtını tıptıslayarak uğurladı.” cümlesi ile buna ulaşılabilir. Ayrıca: “Padişah, onun bu işi başarmasına sevinmişti. Sırtını sıvazladı ve onu da Hezarfen Ahmed Çelebi gibi bir kese altınla ödüllendirdi.” cümleleri padişahın bilime ve bilim insanlarına verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Metinde kendisine değinilen ancak ayrıntılı bilgi verilmeyen bir başka kişi de *Hezarfen Ahmed Çelebi*'dir. Bu kişinin daha önce bir uçuş gerçekleştirdiği ve padişahтан ödül aldığı belirtilmektedir. Verilen bu bilgilerden hareketle; Hezarfen Ahmed Çelebi'nin yeniliğe, gelişime açık biri olduğuna ulaşılabilir.

Metinde padişahın kızından da söz edilmektedir. *Kaya Sultan* isimli bu kız, metinde geçen olayın gerçekleştiği zamanda yeni doğmuş bir bebektir. Kişiliği ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Metinde Lagari Hasan Çelebi'nin *yardımcılarından* da söz edilmektedir. Bunlara ilişkin ayrı ayrı bilgiler metinde bulunmamaktadır. Ancak roketi Sarayburnu'na getirmelerinden ve “*Yardımcıları, ateşlemek için hazır bekliyorlardı.*” cümlesinden bu yardımcıların görevlerini yerine getiren kişiler olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Metinde yaşananlara şahit olan *halktan* da bahsedilmektedir. Gördükleri karşısında yer yer şaşkın, ümitsiz, tedirgin ve kötümser yaklaşımlarda bulunan farklı kişiler bu grubu oluşturmaktadır. Metinde geçen: “*Şu olup bitene akıl sır ermiyor.*”, “*O ateş onu da yakar düşeceği yeri de!*”, “*Onu orada görenler şaşkınlıklarını gizleyemiyorlardı.*” gibi cümleler, bu bağlamda bilgiler sunmaktadır. Bu metinde yer alan kişilerle ilgili aşağıda yer alan tablo genel anlamda bir özet sayılabilir:

Tablo 3

“Lagari Hasan Çelebi ve Dünyanın İlk Roket Denemesi” Metninde Yer Alan Kişiler ve Özellikleri

Lagari Hasan Çelebi	Geçmişten ders alan, tedbirli, görevine düşkün ve paylaşımcı
Padişah	Kız çocuğunu seven, bilime ve bilim adamına saygılı, insanlara yakın
Hezarfen Ahmed Çelebi	Yeniliğe ve gelişime açık
Padişahın Kızı	Henüz bebektir. Ayrıntılı bilgi verilmemiştir.
Yardımcılar	Görevinin gereğini yapan
Halk	Şaşkın, ümitsiz, tedirgin, kötümser

2. *Söylemde (metinde) anlamsal boyut*: Metin, kitap içerisinde “*Bilim ve Teknoloji*” temasında konumlandırılmıştır. Ayrıca Türk tarihinde bulunan kişilere ve Türk âdetlerine yer verilmiştir. “*Padişah*” ve çocuk doğduğu için yapılan “*şenlikler*” bunun göstergeleridir. Metindeki olayın yaşandığı “*İstanbul Boğazı*”, “*Sarayburnu*” gibi yerler de yine Türk yurdu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu öğeler içerisinde Lagari Hasan Çelebi, bilimsel bir faaliyet gerçekleştirmiş, amacına ulaşmış ve o zamanki yönetim tarafından desteklenmiştir.

Sözü edilen unsurların bileşiminden; metnin geneline yönelik Türk yurdunda, Türk gelenek ve göreneklerinde ve Türk tarihinde bilimsel faaliyetler için uygun zemin olduğu ve bunların desteklediği anlamı çıkarılabilir. Yine bu bağlamda Lagari Hasan Çelebi'den önce Hezarfen Ahmed Çelebi de aynı şekilde ödüllendirilmiştir. Bu durum *daha önceye* yapılan bir atıftır ve bilim insanlarına olumlu yaklaşımın bir âdet halinde sürdüğünü göstermektedir.

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 2 - Number: 1 p. 1-11, Summer 2024

Metinde: “Böylece, dünyada ilk olarak uçuş şerefinden sonra ilk roketi yapıp onunla uzayın derinliklerine gidip gelme şerefi de Türk milletinin oluyordu.” cümlesi geçmektedir. Lagari Hasan Çelebi'nin ulaştığı nokta günümüzde *uzayın derinlikleri* olarak düşünülen mesafeye yetişememiş olsa bile o zamanda yaptığı girişimin önemli olduğu anlamı bu ifadeden çıkarılabilir.

3. *Söylemin (metnin) özellikleri:* Çalışma kapsamında ele alınan “Lagari Hasan Çelebi ve Dünyanın İlk Roket Denemesi” başlıklı metin, Osman Oktay tarafından kaleme alınmıştır. Söz konusu metin, kısaltılarak ders kitabında “Bilim ve Teknoloji” temasında değerlendirilmiştir. Yaşanmış ya da yaşanması mümkün bir olayı yer, zaman ve kişi öğeleri ile işleyen metinler hikâyeye (öykü) türüdür. Bu açıdan metin bir hikâyedir.

Metinde Türk tarihinde yaşamış kişilerden söz edilmektedir. Yer, zaman ve olaylarda gerçeklik payı bulunmakla birlikte anlatı, çocukların zevk alacağı bir kurguyla verilmiştir. Metin içinde anlatımdaki etkiyi artırmak için birtakım söz sanatlarına başvurulduğu görülmektedir. “*Dünyanın sonu mu geliyor bilmem ki!*” cümlesinde bulunan abartı, “...görevini başarıyla yapmış bir asker edasıyla...” ifadesinde yer alan benzetme buna örnek olarak gösterilebilir.

4. *Metinde söylemler arasılık:* Metin; her ne kadar kelime, cümle ve paragraflarıyla bir bütünlük olarak ele alınsa da bir birikimin ürünü olması ve başka metinlere/söylemlere kaynaklık etme potansiyeli bakımından farklı boyutta bir bütünün parçası olarak düşünülebilir. “Lagari Hasan Çelebi ve Dünyanın İlk Roket Denemesi” metni de bu anlamda söylemler arası bir eksende değerlendirilebilir. İncelenen bu hikâyede doğrudan başka bir metne göndermeye rastlanmamıştır. Fakat iki yerde Hezarfen Ahmed Çelebi'den söz edilmiştir. Bu göndermelerden söz konusu bilim insanının *uçuş denemesi yaptığı, denemesinde başarılı olduğu ve ödüle layık görüldüğü* anlaşılmaktadır. Bu noktalardan hareketle, söz konusu durumları anlatan kaynaklara işaretler olduğu düşünülebilir. Ayrıca metinde günümüzdeki anlamıyla ilk uçuşların *yirminci yüzyılda* yapıldığı belirtilmektedir. Buradan da bilim tarihi alanında söz konusu veriyi aktaran kaynakların/metinlerin olduğu söylenebilir.

5. *Söylemde (metinde) art zamanlılık:* Ele alınan metin tarihsel yönü bulunan bir hikâyeyi çocuklara anlatmak için kaleme alınmıştır. Bu bakımdan metinde bulunan kelime ve kelime grupları çoğunlukla güncelliğini korumaktadır. “*Üç-beş*” ikilemesi, “*akıl sır ermemek*”, “*ağzından yel almak*” deyimleri, “*roket*”, “*son*”, “*millet*” kelimeleri bu güncelliğe örnek olarak gösterilebilir.

Metinde yer alan, *çalışkan* ve *bilge* kişiler için söylenen “*hezarfen*” kelimesi özel isimlerle birlikte anılarak kullanılmıştır. Günümüzde yaygın olmayan bu kelimenin kullanımında özel adla bir bütünlük oluşturmasının etkili olduğu söylenebilir. Aynı şekilde *terbiyeli* ve *olgun* kişiler için kullanılan ve günümüzde yaygın olmayan “*çelebi*” kelimesi de metinde özel isimle birlikte kullanılmıştır. Bu kelimeler dışında metinde eskiden bir ağırlık ölçüsü olarak kullanılan “*okka*” kelimesine de yer verilmiştir. Bu istisnalar dışında metinde bulunan kelimelerin tamamına yakını metnin hitap ettiği yaş ve seviyenin anlayacağı kelimeler olarak karşımıza çıkmaktadır. İstisna olarak kabul edilen bu kelimelerin hem kalıp ifadeleri korumak hem de kelime haznesine katkı sunmak açısından uygun seviyede olduğu söylenebilir.

6. *Söylemde (metinde) güç ilişkileri:* Metinde güç unsuru olarak bulunan ve otoritesi baştan sona kadar devam eden *padişahı* görmekteyiz. İzin veren, zaman belirleyen, ödül veren kişi olarak metin içerisinde otoritesi devam eden kişi padişahtır. *Hezarfen Ahmed Çelebi* de yaptığı bilimsel girişimle zamana meydan okuyan bir güç olarak belirmektedir. Ancak Hezarfen Ahmed Çelebi'deki güç, insanlar üzerinde yönetimsel bir otorite olarak değil bilimsel bir güç olarak kendini göstermektedir.

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 2 - Number: 1 p. 1-11, Summer 2024

Lagari Hasan Çelebi, başta sıradan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Padişah'tan izin alıp gösteriyi yaptıktan sonra, bilimsel anlamda artan bir güç olarak *Lagari Hasan Çelebi* ortaya çıkmıştır. Onun bu anlamdaki etkinliği metin içinde giderek artmıştır.

Lagari Hasan Çelebi'nin teşebbüsünü çok tehlikeli bulan ve konuşmaları ile birbirini destekleyen bazı kişiler (*halk*) tedirginliklerini güçlü bir söylemle dile getirmişlerdir. Bunları duyma olanağı olmayan *Lagari Hasan Çelebi*'nin başarısı sonrasında şaşkınlıklarını gizleyememişlerdir. Başta ortaya konan tepkiler zayıflamıştır.

7. *Söylemin (metnin) etkileri*: “*Lagari Hasan Çelebi ve Dünyanın İlk Robot Denemesi*” başlıklı metin, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının onayı ile 6. sınıf düzeyinde Türkçe ders kitabı olarak okutulmaktadır. Söz konusu metnin etkilerini bütünüyle bu çalışma kapsamında ele almak ya da bununla ilgili kesin veriler sunmak şu aşamada mümkün değildir. Ancak metnin ilgili olduğu tema ile ilgili işlenişini dikkate alarak öğrencilerde *Lagari Hasan Çelebi*'ye yönelik merakın artabileceği, onlarda yeniliklere ve araştırmaya dönük olumlu tutumun gelişebileceği söylenebilir. Ayrıca metinden hareketle yazılabilecek yeni metinlerde *tarihimizde bilim, keşifler ve buluşlar* konusunun ön plana çıkacağı öngörülebilir. Metnin sonuç bölümünde geçen: “*İnsanların, bugün anladığımız anlamdaki ilk uçuşları ancak yirminci yüzyılda başarabildiğini düşünürsek Türk milletinin gösterdiği başarının ve bu alanda açtığı çığırın önemi kendiliğinden ortaya çıkar.*” cümlesinin de bu kapsamda olumlu söylemlere zemin hazırlayacağı söylenebilir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Ortaokul 6. Sınıf Türkçe dersi bilim ve teknoloji temasında yer alan öyküleyici bir metnin söylem çözümlemesini amaçlayan bu çalışmada ele alınan metin, farklı boyutlarıyla incelenmiştir. Çalışma bağlamında incelenen “*Lagari Hasan Çelebi ve Dünyanın İlk Roket Denemesi*” başlıklı metinde öncelikle kişiler/kimlikler incelenmiştir. Metinde geçen olayda doğrudan bulunan ya da kendisinden bahsedilen *Lagari Hasan Çelebi* ve *Hezarfen Ahmed Çelebi* gibi kişilerin hem Türk tarihi açısından önemli oldukları hem de metnin konumlandırıldığı bilim ve teknoloji temasında değerlendirilebileceği saptanmıştır.

Metnin anlamsal boyutuna yönelik değerlendirmede; olayda geçen yerlerin, varlıkların ve kavramların Türkçe dersinin amaçlarına uygun olarak ele alındığı görülmüştür. Yine bu kapsamda, tarihsel göndermeler yapılarak öğrencilere tarihimizde bilimin önemi konusunda özendirilmeler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunlara ek olarak olayın anlatıldığı zamanın şartlarında elde edilen başarının girişimci bir yaklaşımla sağlanabileceği sezdirilmiştir.

Söylem özellikleri bağlamında yapılan incelemede, metnin yaşanması mümkün bir olayı konu edindiği belirlenmiştir. Yer, zaman ve kişi gibi unsurlarla birlikte değerlendirildiğinde metin türünün hikâye olduğu görülmüştür. Metinde anlatımı etkili kılmak için abartma, benzetme gibi söz sanatlarına başvurulduğu tespit edilmiştir.

Söylemler arası ilişkiler kapsamında metnin odaklandığı zamandan önce ve sonraya göndermeler yaptığı görülmüştür. Metinde anlatılan olaydan önce yaşanan başka bir olaya (*Hezarfen Ahmed Çelebi*'nin uçuşu) temas edildiği ve sonraki yüzyıllarda gelişen teknolojiye söz edildiği belirlenmiştir. Bu verilerin elde edilmesi için söz konusu kişi ve gelişmelerin aktarıldığı söylemlere/metinlere ihtiyaç duyulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Metindeki anlatımın günümüz Türkçesi ile kaleme alındığı görülmektedir. Metin içinde yer yer tekrar eden *hezarfen, çelebi, okka* gibi günümüzde sıkça kullanılmayan bazı kelimeler de bulunmaktadır. Öğrencilere öğretilmesi gereken kelime sayılarında bir sınırlama olmalıdır (Özbay ve Melanhoğlu, 2008: 42). Fakat günümüzde eğitim-öğretimin hangi kademesinde hangi kelimelerin

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 2 - Number: 1 p. 1-11, Summer 2024

öğretilmesi gerektiği ve bunların sıklığını belirlemeye yönelik somut bir liste bulunmamaktadır (Kurudayıoğlu, 2011: 1800). Bununla birlikte alan yazında metin güçlüklerine yönelik çalışmalar dikkate alındığında (Bora ve Arslan, 2021; Çiftçi vd., 2007; Gökgül ve Bayram, 2022) ilgili metnin kelime öğretimi bakımından makul düzeyde olduğu söylenebilir.

Metinde padişah, değişmeyen güç unsuru olarak belirlenmiştir. Hezarfen Ahmed Çelebi kendisinden sonraki dönemlerde anılmaya layık olan ve bilimsel anlamda bir öncü konumunda bulunan kişidir. Lagari Hasan Çelebi de bu anlamda giderek artan bir güç olarak tespit edilmiştir. Metinde bahsedilen halk kitlesi ise önce güçlü bir söylemle ortaya çıkmıştır. Ancak Lagari Hasan Çelebi'nin başarısından sonra bu kitleye ait söylem zayıflamıştır.

Metin, genel anlamıyla bir Türk bilimcinin teknoloji alanında ortaya koyduğu çabayı ele almaktadır. Zamanında eşine az rastlanır bir cesaretle, Lagari Hasan Çelebi'nin roket denemesini göze alması, bunun için saraya başvurması ve nihayetinde başarılı olması öğrenciler açısından güzel bir örnek teşkil etmiştir. Bu bakımdan ele alınan metnin Millî Eğitim Temel Kanunu (2014) ve Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın (2019) bilimsellik, yenilikçilik ve girişimcilik bağlamında ortaya konan amaçlarına uygun olduğu görülmüştür.

Bu çalışma, 6. Sınıf Türkçe ders kitabının Bilim ve Teknoloji temasında yer alan bir metnin söylem çözümlemesi ile sınırlandırılmıştır. Ulaşılan sonuçlardan hareketle şu önerilerde bulunulabilir:

- Türkçe ders kitaplarında yer alan diğer metinler, ilgili oldukları tema bağlamında ele alınabilir. Bu doğrultuda yapılacak söylem çözümlemeleri ile metinlerin konumlandıkları temayla uyumu ve eğitim-öğretim sürecine katkıları değerlendirilebilir.
- Okuma metinlerinden hareketle kazanımlara ulaşmaya çalışan diğer derslerde de (sosyal bilgiler, din kültürü ve ahlak bilgisi, hayat bilgisi...) söylem çözümlemesi yoluyla metinlerin amaca uygunluğu belirlenebilir.
- Söylem çözümlemesi sonucunda elde edilen sonuçlar, taslak ders kitaplarının hazırlanması sürecinde paydaşlara sunulabilir. Bu durum, ders kitaplarında niteliğin artmasını sağlayacaktır.

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 2 - Number: 1 p. 1-11, Summer 2024

KAYNAKÇA

- Alvesson, M., - Kerreman, D. (2000). Taking the Linguistic Turn in Organizational Research; Challenges, Responses, Consequences. *Journal of Applied Behavioral Science*, (36), 136-158.
- Aydın, B. (2021). İlkokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerde Meslek Analizi. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(34), 1047-1062. DOI: 10.26466/opus.688008
- Bora, A. - Arslan, M. A. (2021). Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Okunabilirlik Yönünden İncelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(1), 222-236.
- Bowen, G.A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, Vol. 9 No. 2, pp. 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Çeçen, M., - Doğan, B. (2014). Türkçe Ders Kitaplarında (6-8. Sınıflar) Yer Alan Okuma Kültürü Teması Metinlerinin Metinler Arasılık Bakımından İncelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 2(3), 122-134. <https://doi.org/10.16916/aded.48197>
- Çelik, H., - Ekşi, H. (2013). Söylem Analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), 99-117.
- Çiftçi, Ö. - Çeçen, M.A. - Melanlıoğlu, D. (2007). Altıncı Sınıf Ders Kitaplarındaki Metinlerin Okunabilirlik Açısından Değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(22), 206-219.
- Ercan, G. S., - Danış, P. (2019). Söylem, Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi: Tanımları ve Kapsamları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6(2), 527-552.
- Gökgül, M., - Bayram, B. (2022). Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Serbest Okuma Metinlerinin Okunabilirlik Düzeyleri. *Asya Studies*, 6(21), 85-96. <https://doi.org/10.31455/asya.1118710>
- Gür, T. (2013). Post-Modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 5(1), 185-202.
- İğit, A. (2017). Yılanların Öcü Filminin Ekoeleştirel Söylem Çözümlemesi. *Global Media Journal TR Edition*, 7(14), 174-189.
- Kanatlı, F. - Çekici, Y. E. (2018). Okuma Eğitimi Alanındaki Kuramsal Kitaplarda Okumanın Kavram Alanına Yönelik Eleştirel Bir Değerlendirme. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (1) , 303-316 . DOI: 10.17860/mersinefd.344672.
- Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.
- Kurudayıoğlu, M. (2011). İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Kelime Hazinesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Education Sciences*, 6(2), 1797-1808.
- Kurudayıoğlu, M. - Soysal, T. (2019). 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının 21. Yüzyıl Becerileri Açısından İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 483-496.
- MEB (2017). *Türkçe Dersi Öğretim Programı*. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB (2019). *Türkçe Dersi Öğretim Programı*. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Milli Eğitim Temel Kanunu, "1739 Sayılı Kanun" (2014, 24 Haziran). Resmi Gazete, Sayı: 14574.
- Okur, A. (2012). Türkçe Ders Kitaplarında Bilim Ve Teknoloji. *Electronic Turkish Studies*, 7(4).
- Özbay, P. D. M., - Melanlıoğlu, A. G. D. (2008). Türkçe Eğitiminde Kelime Hazinesinin Önemi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 30-45.
- Parker, I. (1990). Real things: discourse, context and practice. *Philosophical Psychology*, 3(2), 37-41.

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 2 - Number: 1 p. 1-11, Summer 2024

- Parker, I. (1992). *Discourse Dynamics: Critical Analysis For Social and Individual Psychology*. Londra: Routledge.
- Şimşek, R. (2021). Türkçe Ders Kitaplarında Modernizm Eleştirisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9(3), 1022-1038.
- Tüm, G. - Uğuz, S. An Investigation on the Cultural Elements in a Turkish Textbook for Foreigners. *Procedia - Soc. Behav. Sci.* 2014, 158, 356–363, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.12.100>.
- Yavuz, D. - Kahraman, G. (2023). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 6 Ders Kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Yılar, R. (2016). İlettiği Değerler Açısından İlkokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinler Üzerinde İncelemeler. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2).
- Yıldırım, A. - Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.